

Konec modernega mita o naravi

Jernej Rejc

Ideja narave kot prvobitne, celostne in neodvisne entitete, ki je ločena od sveta človeka, se je izoblikovala šele z začetkom moderne dobe. Kot produkt znanstvenih diskurzov narava predstavlja temelj modernega mita, na katerem sloni konstitucija sodobnega kapitalističnega in imperialističnega sveta ter odnosov neenakosti in izključevanja. Sodobne biotehnologije in informacijske tehnologije pa zabrisujejo ustaljene ločnice med naravnim in človeškim, zato se nam postavlja vprašanje, če z ontološkimi kategorijami kot sta narava in kultura sploh še lahko razumemo svet, ki sta ga močno zaznamovali in spremenili znanost in tehnologija.

Zgodovinar in filozof Michel Foucault je v svoji analizi izvora humanističnih znanosti opisal pomemben epistemološki prelom, ki se je zgodil v 18. stoletju. Ta premik v »zahodni« misli označuje začetek obdobja modernosti in s tem začetek »dobe človeka«. Če sta bili prej narava in človeška narava trdno povezani v enotnem diskurzu, z nastopom modernosti človek kot suvereni, enotni subjekt in nosilec vsega znanja nima več svojega mesta v naravi. Zasede namreč dvoumno, če ne kar protislovno pozicijo, saj hkrati postane subjekt in objekt svoje lastne vednosti.

Treba je poudariti, da se je skupaj s porajajočim se humanizmom oblikovalo tudi polje ne-človeškega. Narava kot kategorija je nastala skupaj z rojstvom »modernega človeka«, ki je samega sebe ustvaril v razlikovanju do stvari, objektov in zveri. Kot pravi sociolog in antropolog Bruno Latour, modernost označuje nov režim, revolucijo v času, ki ustvarja dve ločeni ontološki polji: človeški svet (kultura) in ne-človeški svet (narava). S tem se tudi popolnoma ločita reprezentacija stvari (znanost) in reprezentacija ljudi (politika, oblast).

Vzpostavitev modernega ustroja v 17. in 18. stoletju zaznamujeta pojav nove oblike politične oblasti in discipliniranje vednosti. Oba projekta sta imela iste cilje: selektivnost, normalizacija, hierarhizacija in centralizacija. Te štiri operacije so jedro nove disciplinarne oblasti, ki je bila sprva usmerjena v nadzorovanje teles posameznikov, s časom pa se je prelevila

v nov režim, ki ga Foucault imenuje bio-oblast. Bio-oblast se pojavi kot koherentna politična tehnologija modernega sveta, njen cilj pa je nadzorovanje in upravljanje življenja celotnega družbenega telesa oziroma celotne populacije. S tem se oblast vzpostavi in izvaja na ravni življenja samega, hkrati pa služi kot pomemben mehanizem, ki omogoča razvoj kapitalističnega sistema. Z discipliniranjem vednosti se v modernosti dokončno oblikujejo posamezne znanstvene discipline, ki z normalizacijo in homogenizacijo znanja izključijo druge sisteme vednosti, označene kot napačno znanje ali neznanje. V tem procesu so se discipline povezale v hierarhično organizirano polje vednosti, ki ga imenujemo znanost.

Oblast in znanost pa sta diskretno ločeni le navidezno. Po mnenju Michela Foucaulta je vednost inherentno povezana z oblastjo. Odnosi oblasti ne morejo obstajati brez vzajemne konstitucije določenega polja vednosti, prav tako nobena vednost ne more obstajati, ne da bi hkrati predpostavila in ustvarila odnose oblasti. Vednost je moč, da definiramo »druge«, in s tem tudi sredstvo za njihovo nadzorovanje, regulacijo in discipliniranje. Znanost je politika z drugimi sredstvi, pravi Bruno Latour.

V modernem navideznem ločevanju narave in kulture ter znanosti in politike se skriva represivni učinek razsvetljenstva. Binarna logika je elementarni princip klasifikacije, s katerim znanost kategorizira svet ter služi kot instrument za vzpostavljane hierarhije in odnosov neenakosti. Kot sta zapisala sociologa Max Horkheimer in Theodor Adorno, je projekt razsvetljenstva od nekdaj zasledoval cilj, da z razumom in védenjem ljudem odvzame strah in jih postavi za gospodarje nad demistificirano in odčarano naravo.

Poetika in politika narave

V vsakem govoru o naravi se skriva ideja o človeškem subjektu, ločenem od naravnega objekta, in o predobstoječi, enotni naravi, ki je ločena od družbe in kulture. Skozi to razlikovanje je človek oblikoval dvojen, protisloven odnos do narave. V modernem svetu je narava na eni strani reprezentirana kot nekaj, iz česar nam je civilizacija omogočila pobeg, na drugi strani pa beg nazaj k naravi predstavlja možnost za preseganje vseh bremen in tesnob civiliziranega življenja.

Dihotomna zveza kultura/narava je ključni temelj moderne epistemologije. Tu gre predvsem za idejo človeške nadvlade in prilastitve narave, ki je globoko zasidrana v »zahodni« misli. Odnos med naravo in kulturo je osnovni dualizem, na katerem slonijo vsi drugi mehanizmi razlikovanja, prisvajanja in izključevanja. Taki dualizmi predstavljajo osnovne sestavine teorije in prakse gospostva nad vsemi, ki so označeni kot »drugi«, in katerih naloga je zrcaljenje jaza. Projekt modernosti je izoblikoval več označevalcev meja, ki jih lahko imenujemo tudi »konstitutivni drugi«: nebelci, ženske in živali skupaj tvorijo medsebojno povezane kategorije »drugosti«, ki zamejujejo in ustvarjajo moderni svet, a so hkrati iz njega izključene. Poleg tega je tudi življenje samo razdeljeno v dve ločeni sferi: bios, ki označuje človeško, politično in etično življenje ter zoe, ki se nanaša na živalsko, ne-človeško življenje. Iz te distinkcije filozof Giorgio Agamben izpelje idejo »golega življenja«, ki se nahaja na mejah etičnega in političnega, zaradi česar si oblast vzame pravico, da si ga podreja in ga tudi uničuje. Dualizem *bios/zoe* je eno od tistih kvalitativnih razlikovanj, na katerih je »zahodni« svet zgradil svoj diskurzivni imperij in upravičil prisvajanje in izkoriščanje vsega, kar je umeščeno v polje »golega življenja«, ne-človeškega, naravnega.

V tradicionalni znanosti je narava pojmovana kot vir ali surovina za proizvodnjo kulture, ki jo znanost odkriva in preučuje, tehnologija pa uporablja in predeluje. Biologinja in zgodovinarica znanosti Donna Haraway zato naravo v rokah dominantnih diskurzov in oblastnih struktur razume kot sistem produkcije in reprodukcije, ki mu vlada hierarhična delitev dela, v kateri so rase, spolne in razredne neenakosti naturalizirane v operativne sisteme izkoriščanja. Kot zelo močan simbol narava omogoča ustvarjanje kategorij nasprotij, kot so civilizirano/primitivno, moško/žensko, meščanstvo/delavstvo in pomaga ohranjati razlikovanje rase, spola in razreda. Donna Haraway je izrecna kritičarka te problematične diskurzivne konstrukcije narave kot »drugega« v zgodovini kolonializma, rasizma, seksizma in razrednega gospostva. Pravi, da je narava predvsem *topos*, v smislu retorične topike oziroma občega mesta. Hkrati je tudi *trópos*, podoba, konstrukcija, artefakt, gibanje, premestitev. Narava je kompleksna mešanica resničnih fenome-

nov, konvencionalnih retoričnih figur in politične fikcije, ki jo znanost simultano preučuje in ustvarja. Kot je pokazal Bruno Latour s svojimi antropološkimi raziskavami tehnouznanosti, so znanstvena dejstva bolj kot univerzalne entitete družbene kategorije, ki so skonstruirane in sfabricirane v laboratorijih skozi kompleksen proces, ki vključuje ljudi, živali, stroje, tekste, lingvistične izjave itd. To pomeni, da je narava za nas ustvarjena kot fikcija in kot dejstvo skozi tehnouznanstvene prakse v določenem času in prostoru, zato ne more obstajati pred svojo konstrukcijo. Treba je poudariti, da človek ni edini akter pri ustvarjanju entitet v znanstvenih diskurzih. Narava je rezultat sodelovanja ljudi ter drugih organskih in tehnoloških ne-ljudi. Narave v tehnouznanstvenem svetu ne moremo razumeti ločeno od tehnologije, globalnega toka kapitala in posledično odnosov politične moči. Sodobna tehnologija in globalni trg denaturalizirata in spreminjata vse v fleksibilno stvar strateških odločitev in mobilnih reprodukcijskih procesov, ki celoten svet preoblikujejo po podobi blagovne produkcije. Življenje je postalo odprto za različne oblike intervencij in sprememb, pri čemer narava, modelirana skozi kulturne prakse in tehnologijo, postaja popolnoma umetna. Lahko potemtakem sodobni svet sploh še razumemo z modernimi, na razsvetljenstvu temelječimi premisami o naravi in kulturi, znanosti in družbi? Morda se moramo dokončno odpovedati modernemu mitu o naravi, ki jo je mogoče odkrivati, spoznavati in izkoriščati. Narava ni tekst, ki bi ga bilo mogoče brati s kodi matematike in biomedicine. Narava ni fizični prostor, esenca ali »drugi«, ki nam služi ter ponuja izvor in celovitost. Odpovedati se moramo romantični ideji o vračanju nazaj k prvobitni, enotni in nepokvarjeni naravi, saj se nimamo kam vrniti. Potrebujemo drugačno epistemološko optiko in drugačne metafore za razumevanje našega odnosa do narave in »drugih«, ki ne bi bil le odnos prisvajanja, paternalistične in kolonialistične zaščite ter hierarhične nadvlade.

Nikoli nismo bili moderni

V »zahodnih« tradicijah se nekateri dualizmi vztrajno ohranjajo, zato še vedno poskušamo razumeti svet skozi neprijetne dihotomije, kot so jaz/drugi, duh/telo, kultura/narava, moško/

1 Z izrazom tehnouznanost Bruno Latour opisuje prepletenost oziroma implozijo znanosti in tehnologije ter hkrati opozarja na njuno umeščenost v širše polje družbenih odnosov, kulturnih praks in zgodovinskih okoliščin. Znanost in tehnologija nista diskretni in nevtralni kategoriji, ampak vase vključujeta tudi kapitalizem, vojsko, kulturo, vsakdanje življenje itd.

žensko, civilizirano/primitivno idr. K temu ključno pripomoreta kapitalizem in globalizirana ekonomija, ki sta pravi stroj za reprodukcijo rasnih, spolnih, kulturnih in razrednih razlik in njihovo poblagovljenje za namen dobička. Danes živimo v protislovnem, globaliziranem svetu razvitega kapitalizma, ki se razteza preko meja nacionalnih držav, ki je brez centra, a vendar hegemonski, ki je mobilni in fleksibilen, a hkrati fiksen in lokalni. Kot sistem je nelogičen, inherentno nasilen in neusmiljen ter s tem usmerjen v samouničenje. Hkrati je brez konca in zavezan samoohranitvi. Ta sistem ustvarja paradoks hkratnih kontradiktornih učinkov: homogenizacijo blagovne kulture in potrošništva spremlja izrazita strukturalna neenakost, multikulturalizem kot marketinško strategijo spremlja ta rasna stratifikacija in naraščajoči rasizem, enakost spolov spremlja spolna segregacija.

Ta svet so korenito zaznamovala in spremenila družbena razmerja znanosti in tehnologije. Informacijske znanosti in biotehnologije ustvarjajo naravno-tehnične objekte vednosti, v katerih je razlika med organizmom in strojem popolnoma zbrisana. Z razvojem novih medijev, internetom, nanotehnologijo, novimi tehnikami človeške reprodukcije, kloniranjem, gensko spremenjenimi organizmi, ksenotransplantacijami itd. se radikalno spreminja princip resničnosti modernega sveta. Biološki organizmi so postali biotični sistemi – vrsta komunikacijskih naprav. V našem formalnem poznavanju organskega in tehničnega, organizma in stroja, ni več nobene temeljne, ontološke ločnice. Znanost in tehnologija sta zamajali meje med kulturo in naravo, organskim in neorganskim, človekom in strojem, človekom in živaljo, rojenim in ustvarjenim, resničnim in navideznim. Dualizmi, ki sestavljajo temelje moderne ontologije, se sesuvajo sami vase.

Bruno Latour jedro teh protislovij locira v dveh procesih, ki služita kot podstat moderne konstitucije sveta. Na eni strani imamo proces epistemološkega očiščevanja in ločevanja sveta na kulturo in naravo. Na drugi strani pa imamo proces mediacije, povezovanja in hibridizacije, ki ustvarja kolektive ljudi in ne-ljudi oziroma omrežja, ki jih Bruno Latour imenuje *narave-kulture*. Paradoks tehnološkega sveta je v tem, da proces epistemološkega očiščevanja samo prikriva dejstvo, da znanost v praksi ne more izpolnjevati načel svoje lastne dualistične paradigme in sama ustvarja hibride, ki premoščajo ločnice med naravo in kulturo in s tem tudi meje med znanstveno in politično reprezentacijo. Modernost pravzaprav nikoli ni nastopila in zato nikoli nismo bili moderni. Proces ustvarjanja hibridov

je vedno potekal nekje v ozadju, a zaradi učinkov, ki jih ima tehnološka znanost na naše vsakdanje življenje, statusa hibridov – pošasti, ki jih ne moremo uvrstiti ne v naravo, ne v kulturo – ne moremo več prezreti. Hibridi nas spremljajo na vsakem koraku in nas opozarjajo, da obstajajo alternative modernemu mitu o naravi in da si lahko zamišljamo bolj radikalno in eksperimentalno demokracijo, ki poleg ljudi vključuje tudi ne-ljudi.

Če se z etnografsko radovednostjo razgledamo po svetu, lahko vidimo, da ideja o enotni naravi, ki bi bila nekakšna resnična enotna podlaga, na kateri se oblikujejo različne kulture, še zdaleč ni univerzalna. Antropologa Philippe Descola in Gísli Pálsson navajata vrsto primerov »ne-zahodnih« kultur (če jim sploh lahko tako rečemo), ki jih narava preprosto ne zanima, ker niso izoblikovale ostrega razlikovanja med ljudmi in stvarmi. Skupnost Achuar Jivaro iz gornjega porečja Amazonke na primer dojema večino živali in rastlin kot osebe, ki živijo v lastni družbi in s posebnim socialnim vedenjem vzpostavljajo odnose z ljudmi. Določene živali so sorodniki moških, medtem ko so kultivirane rastline razumljene kot sorodnice žensk. Podobno je tudi pri skupnosti Makuna, prav tako iz gornje Amazonije, za katero je človeštvo le ena od oblik življenja, ki sodeluje v širši skupini živih bitji, ki jih povezujejo enotna pravila vedenja. Skupnost Chewong iz malajskega deževnega gozda ljudi ne ločuje od rastlin, živali in duhov. Skupnost iz lagune Morovo na Solomonovih otokih pa organizmov in ne-živilnih komponent svojega okolja ne razločuje od človeške družbe.

Ne gre za to, da bi te skupnosti enostavno združile družbeni in naravni svet v enega, ta distinkcija jih preprosto ne zanima. Sveta si pač ne predstavljajo razdeljenega v dva kolektiva, od katerih je samo eden (kultura) političen, medtem ko je drugi (narava) izključen iz javnega govora, oblasti, institucij, politike in človečnosti. Te skupnosti ponujajo idejo povezovanja ljudi in ne-ljudi v enoten kolektiv s politično identiteto. Zato jih ne moremo več razumeti kot različne kulture, ki imajo svoj lasten pogled na univerzalno, enotno naravo, ampak kot narave-kulture, kolektive ljudi in ne-ljudi, ki iščejo lastne strategije skupnega življenja.

V naravah-kulturah se živali, rastline in mikrobi, ki smo jih nekoč tlačili v kraljestvo *zoe*, z biografskim in političnim življenjem pojavljajo skupaj z ljudmi v kraljestvu *bios*. Gre za območje stika, kjer so se meje med kulturo in naravo porušile. Tu ljudje skupaj z drugimi bitji ustvarjajo skupne ekologije in soustvarjene niše – mreže brez osrednjega diktata, ki jih naseljujejo različni ustvarjalni akterji.

Kiborgi in sopotniške vrste

Da bi lahko razumeli to kompleksno zgodbo sobivanja, soevolucije in utelešenja medvrstne družbenosti, si je Donna Haraway zamislila entitete, kot sta *kiborg* in *sopotniške vrste*, s katerimi poskuša združiti človeško in ne-človeško, organsko in tehnološko, karbonsko in silikonsko, kulturo in naravo na nepričakovane načine. Gre za metafore, s katerimi lahko razmišljamo o naših telesih, o naši subjektivnosti in o našem odnosu do drugih bitij v tehnoloških svetovih. Nove tehnologije in novi mediji stalno izzivajo ustaljene ideje o tem, kaj pomeni biti človek, in spreminjajo tudi obstoječe moralne in etične okvirje razumevanja človeškega življenja. Enotnost humanističnega subjekta je eksplodirala v mrežo različnih diskurzov in praks. Hierarhične dihotomije »našega« in »drugega« so se začele spreminjati in se ne nanašajo več na dialektični model nasprotij, ampak na bolj dinamičen, nelinearen in nepredvidljiv vzorec, ki sestavlja linijo notranje protislovnih možnosti. Naša tehnologizirana telesa so bolj kot kdajkoli prej umeščena v polje nadzora bio-oblasti, a hkrati predstavljajo možnost alternativnih subjektivnih pozicij. Ena od takih je kiborška subjektivna pozicija.

Donna Haraway pravi, da smo vsi mozaiki, himere, steoretizirani in sfabricirani hibridi stroja in organizma, na kratko kiborgi. Kiborg je kibernetični organizem, križanec med strojem, človekom in živaljo, bitje družbene stvarnosti in hkrati fiktivni tvor. Kiborg je utelešenje fikcije in živete izkušnje, ki gradi našo družbeno in telesno stvarnost. S to metaforo Harawayeva oblikuje dve hipotezi. Prvič, da je prišel čas, ko lahko nehamo iskati izgubljene korenine, nekakšno organsko celovitost in naturalizirane identitete. Drugič, da se nam s kiborgom, ki je napol stroj, napol živo bitje, ki živi v napol naravnih in napol umetnih svetovih, ponuja možnost na novo rekodirati človeško telo in radikalno izpraševati konstitucijo sodobne družbe. Odnos med organizmom in strojem predstavlja nenehen mejni spopad v tradiciji zahodne znanosti in politike, tradiciji rasističnega, na moški nadvladanih kapitalizma, tradiciji prisvajanja narave kot vira za proizvodnjo kulture in tradiciji reproduciranja sebe prek odsekov drugega. Nasprotno pa kiborški svet odraža živete družbene in individualne stvarnosti, v

katerih ljudi ne plašijo njihovo sorodstvo z živalmi in stroji ter njihove večne delne identitete in protislovna stališča. Kiborg ne išče novih identitet in zato ne ustvarja antagonističnih dvojic brez konca in kraja. Kiborg je figura, ki lahko živi v kontradikcijah, v naravah-kulturah in opozarja na vzpon zgodovinskih hibridnosti, ki naseljujejo naš svet.

Kiborg predstavlja samo enega od sorojencev veliko večje družine sopotniških vrst. Če sta dihotomiji subjekt/objekt in kultura/narava vezani na patriarhalne, ojdipovske družinske pripovedi, označujejo sopotniške vrste nov sistem sorodstva, ki povezuje ljudi z njihovimi ne-človeškimi »drugimi«. Gre za razširjeno idejo skupnosti, ki priznava tvornost tudi ne-človeškemu subjektu, kot so živali, rastline in bakterije. Človeška narava, kot pravi antropologinja Anna Tsing, je odnos med več vrstami. Sopotniške vrste pripovedujejo zgodbo o soustvarjalnih odnosih, v katerih noben od partnerjev ne obstaja pred vzpostavitvijo odnosa. Sopotniška vrsta ne more biti ena sama, vedno morata biti vsaj dve, da nastane ena. To povezovanje pa tudi nikoli ni dokončno. To so zgodovinsko specifični, nepredvidljivi in spremenljivi odnosi, ki ustvarjajo narave-kulture.

Kritike znanosti in njene konstrukcije narave ne moremo osnovati na podlagi še vedno trajajočega verjetja v kulturo. Podobno kot ideja enotne narave je tudi koncept enotne, nominalizirane kulture lahko nevaren, slabšalen in diskriminatoren. Antropologinja Lila Abu-Lughod opozarja na inherentno lastnost kulture, da s tendenco po esencializaciji in naturalizaciji razlik vzpostavlja hierarhične odnose oblasti in ohranja distinkcijo med »nami« in »drugimi«. Izven premis razsvetljenstva in modernosti dihotomije kot je kultura/narava izgubijo svojo konstitutivno, opozicijsko vsebino. Oba člena binarnega para se sesujeta drug v drugega. Če pokukamo izza tega dualizma, se nam odpre povsem nova intelektualna krajina, kjer stanja in snovi zamenjajo procesi in odnosi. Če izvzamemo naravo in kulturo, nimamo več »nas« in nimamo več »drugega«. S tem tudi ne-ljudje niso več samo objekti, ampak aktivni subjekti pri izgradnji sveta. S tega stališča si lahko zamišljamo novo politiko, ki združuje vse v progresivno sestavo skupnega sveta, kjer ne razlikujemo več med kulturo in naravo, politiko in ekologijo. ●

2 Izraz kiborg (*cyborg*) sta bob zori vesoljske tekme leta 1960 iz besed kibernetični organizem (*cybernetic organism*) skovala Manfred Clynes in Nathan Kline, da bi označila hibrida med človekom in strojem, ki bi lahko preživel v zunajzemeljskem okolju.

3 Metafora himere se nanaša na starogrško mitološko bitje himero iz Likije, ki je opisana kot hibrid leva, koze in kače.